

en verandering van verouderde in hedendaagse spelling, en voor het verplaatsen van Cohens eigen verwijzingen naar gepubliceerde literatuur van in de tekst zelf naar de aanmerkingen. Als historicus heb ik liever de oorspronkelijke tekst precies voor mijn ogen, maar ik kan de beslissing begrijpen met oog op een breder lezerspubliek, en neem genoegen met de mogelijkheid de oorspronkelijke tekst als pdf op de NIOD-site te kunnen lezen.

Waarin ligt het belang van de herinneringen zelf? Niet zozeer in de feiten, nu wel bekend uit de reeds geschreven geschiedenissen, alhoewel Cohen soms ook wel interessante informatie verstrekt. Herinneringen/mémoires, met name over de Holocaust, zijn tegenwoordig een breed onderzoeksterrein, en men heeft veel geleerd over schrijfstrategieën. Vanuit deze invalshoek valt het zeer op, dat Cohen weinig emoties loslaat, zelfs als hij over zeer enerverende gebeurtenissen spreekt, en zelfs als hij woorden als schrik gebruikt. Over de oprichting van de Joodse Raad, een toch wel zeer beduidend moment, is hij kort en afstandelijk; een hedendaagse interviewer zou zeker met zo'n beschrijving geen genoegen nemen. In deze context is het ook zeer verwonderlijk, dat hij niets over zijn privéleven vertelt: zijn familie, de avonden, de nachten, of over de verhoudingen en sfeer op het kantoor van de Joodse Raad (alleen betreffende Abraham Asscher laat hij enige beschrijvende opmerkingen los). Het gehele verhaal is, misschien natuurlijkerwijze, een pleidooi voor zijn beleid. En toch kan men juist uit de manier waarop hij de dingen beschrijft leren, dat hij in feite de situatie waarin hij werkte nooit volop begrepen heeft. Het manuscript is – ondanks het feit dat het na de oorlog geschreven is! – doordrenkt van naïveteit (zie pagina's 85, 87, 136, 165, maar vooral pagina 106: hij verwondert zich nog in 1956 over 'de gemeenheid van de leugen' van de Duitsers toen hij opgelicht werd betreffende arrestaties; of kan op pagina 173 nog over de sser die de deportatie van de joden organiseerde zeggen: 'Lages heeft zijn belofte niet gehouden' – zonder daaraan toe te voegen

'natuurlijk'). Daarnaast doet het vreemd, ja zelfs vernederend aan, om de trots te horen waarin hij vertelt dat de nazi Günther aan anderen had gezegd 'dat ik een man was die de waarheid sprak en dat hij dit waardeerde' (92). Of als hij over de 'volkomen ongeschiktheid' van de commandant van kamp Vught spreekt – alsof er, zijns inziens 'geschikte' nazi kampcommandanten konden zijn. Er kan uiteraard veel meer uit deze herinneringen gehaald worden. Het belang van deze publicatie voor historici zowel als in de Holocaust geïnteresseerde leken is duidelijk.

DAN MICHMAN, BAR ILAN UNIVERSITY,
RAMAT-GAN EN YAD VASHEM, JERUZALEM

Piersma, Hinke, **Bevochten recht. Politieke besluitvorming rond de wetten voor oorlogsslachtoffers** (Amsterdam: Boom, 2010, 348 blz., ISBN 978 90 8506 950 8); Touwen-Bouwsma, Elly, **Op zoek naar grenzen. Toepassing en uitvoering van de wetten voor oorlogsslachtoffers** (Amsterdam: Boom, 2010, 404 blz., ISBN 978 90 8506 970 6).

Na de Tweede Wereldoorlog kwamen in Nederland, zoals in andere bezette landen, wetgevingen tot stand om de oorlogsslachtoffers, of althans bepaalde als zodanig erkende categorieën, schadeloos te stellen, te vergoeden of te ondersteunen met een uitkering. Het ging bijvoorbeeld om pensioenen die werden toegekend aan verwanten van omgekomen verzetslieden. Deze regelingen golden in het Nederlandse geval niet enkel de slachtoffers van de oorlog in Nederland, maar ook in de kolonie, waar de agressor niet Duitsland was maar Japan.

Deze wetgevingen zijn het onderwerp van twee boeken van NIOD-onderzoekers Hinke Piersma en Elly Touwen-Bouwsma. De auteurs buigen zich respectievelijk over het besluitvormingsproces, de toepassing en

de uitvoering van deze wetten. Het verhaal vangt aan in de onmiddellijke naoorlogse periode en loopt tot de jaren tachtig. In die periode kwam de welvaartsstaat tot volle wasdom en raakte vervolgens in een crisis, die resulteerde in bezuinigingen. De kwestie van de tegemoetkomingen aan de oorlogsslachtoffers wordt tegen deze achtergrond beschreven en geanalyseerd op basis van grondig onderzoek van archieven en uitgegeven bronnen, steeds in dialoog met de wetenschappelijke literatuur. Het resultaat zijn twee boeken van samen iets meer dan 750 pagina's. Vier regelingen komen aan bod: de Wet Buitengewoon Pensioen, de Wet Uitkeringen Vervolgingslachtoffers, de Wet Uitkeringen Burgeroorlogsslachtoffers en de Wet Buitengewoon Pensioen Indisch Verzet. Bijzondere aandacht gaat uit naar de Joodse oorlogsslachtoffers. Beide auteurs tonen aan dat de Nederlandse overheid wel bereid was om oorlogsslachtoffers tegemoet te komen, maar beducht was om regelingen in het leven te roepen waarvan de kostprijs niet of moeilijk te cijferen was. De regelingen waren, rekening houdend met de aard en ernst van het slachtofferschap, goed uitgedacht. Maar door voortschrijdend inzicht in de reële verhoudingen tijdens de bezetting, evoluties in de medische wetenschap (vooral over psychische aandoeningen en trauma's), de verdere uitbouw van de verzorgingsstaat en de ermee gepaard gaande opvattingen over sociale bescherming, kreeg het stelsel met allerlei moeilijkheden, spanningen en conflicten te maken. Veranderende juridische principes speelden bij dit alles een sleutelrol. De boeken vertellen vooral hoe de politiek en de bureaucratie van uitvoerings- en adviesorganen omgingen met deze spanningen. Bijzondere aandacht krijgt de vraag welke belangengroepen erin slaagden de problemen van hun specifieke achterban vertaald te krijgen in nieuwe regels en regelingen.

De twee boeken zijn om verschillende redenen belangrijke aanwinsten voor de Nederlandse historiografie. In de eerste plaats omdat ze een

grondige analyse geven van de regelingen voor de oorlogsslachtoffers, regelingen die bijwijlen uitgroeiden tot strijdpunten en spanningen in de Nederlandse samenleving blootlegden. Beide auteurs, ervaren onderzoekers, hebben dit verhaal goed ingebed in de geschiedenis van de Nederlandse verzorgingsstaat, in de door Jolande Withuis zo treffend beschreven evolutie van het slachtofferschap en in verschuivingen in het denken over het kolonialisme. Bovendien kijken de auteurs met een sociologische blik naar de wetgeving en besluitvorming. Hierdoor maken zij duidelijk dat de omvang van het sociaal en cultureel kapitaal van een slachtoffer-groep mede bepaalde in welke mate de verschillende types slachtoffers meetelden in het beleid. Vergelijkbare effecten speelden bij de uitvoering een rol, waarbij sommige groepen er beter in slaagden dan anderen om de uitvoeringsorganen in te schakelen in hun belangenverdediging. Heel treffend wordt beschreven hoe gewijzigde opvattingen over sociale bescherming de definitie van het slachtofferschap, en de daarmee samenhangende materiële voordelen, beïnvloedden. Dit kon voor onverwachte effecten zorgen, bijvoorbeeld bij Joodse slachtoffers, die in bepaalde gevallen een beroep moesten doen op de bijstand, wat als vernederend werd ervaren. Naarmate de welvaartsstaat werd uitgebouwd, namen dergelijke spanningen toe en kwamen bepaalde groepen oorlogsslachtoffers in een toestand terecht die niet meer strookte met de eigentijdse normen inzake sociale politiek. Bovendien kwamen sommige oorlogstrauma's pas later aan het licht of manifesteerden de problemen zich bij de kinderen van de slachtoffers. Op zulke situaties was de wetgeving niet toegesneden.

De Nederlandse staat en de beleidsmakers waren in eerste instantie niet geneigd om de regels fundamenteel te veranderen. De oplossing werd gevonden in de zogenaamde antihardheidsbepalingen in de wetten: de regels konden anders worden toegepast in gevallen waarbij de toepassing naar de letter van de wet

voor de betrokkenen onaanvaardbare gevolgen zou hebben of wanneer de gevolgen niet meer strookten met de doelstelling van de regelgeving. In dit antihardheidsbeleid, want dat werd het, speelden de uitvoeringsorganen een belangrijke rol. Bepaalde uitvoeringsorganen schoven deze antihardheid naar voren om de regelgeving op een alternatieve wijze toe te passen, ontwikkelden beleid en kwamen in conflict met het ministerie. In een aantal gevallen werd de wetgeving aangepast. Beide auteurs wijzen verder op het belang van veranderende juridische normen, in een aantal gevallen met een supranationaal karakter, die de Nederlandse staat ertoe dwongen de regels aan te passen.

Wie dit boek leest vanuit een Belgisch perspectief wordt getroffen door de grote macht van de Nederlandse staat, vooral van het ambtenarenapparaat. Die slaagde er telkens vrij goed in de politieke agenda te bepalen, ook al moest soms een loopje worden genomen met de rechten van het parlement, zoals bij de onderhandelingen met de Duitse Bondsrepubliek over reparatiebetalingen. Bijzonder interessant in dit opzicht is de rol die het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie (RIOD) in de beoordeling van het slachtofferschap speelde. Niet alleen trad dr. L. de Jong op als scheidsrechter, medewerkers van het RIOD waren lid van commissies of speelden zelfs een leidende rol en bepaalden vaak mede de door de ambtenaren uitgestippelde politiek. Dat 'oorlogsslachtoffer' een sociaal construct was, dat evolueerde met de tijd, zoals de auteurs aantonen, betekent niet dat de staat dit onderging. De staat verdedigde vaak met succes de eigen agenda. Financiën speelden hier een niet te onderschatten rol. Allerlei belangenorganisaties werden bij het beleid betrokken (Joods Maatschappelijk Werk, Stichting 40-45), maar ook hier geldt dat de staat er betrekkelijk goed in slaagde de regie in handen te houden.

Toch zijn bij deze interessante studies enkele kanttekeningen te maken. Een financiële balans van deze regelgeving ontbreekt: wat kostten deze maatregelen en wat betekende dit in het licht van

de totale sociale uitgaven? De auteurs gaan hier wel op in voor bepaalde periodes, maar thematiseren deze financiële kosten niet. Hoewel beide auteurs een heel goed inzicht hebben in de mechanismen van de sociale politiek, wordt het concept sociale zekerheid (verplichte onderling samenhangende regelingen, die na 1945 tot stand kwamen) dubbelzinnig gebruikt of gehanteerd voor periodes waarin het nog niet bestond (Piersma, 145). Wat betreft de antihardheid wijst Touwen-Bouwsma op het ontbreken van antihardheidsclausules in sociale zekerheidsregelingen als de werkloosheidswet (106), terwijl zij wel voorkomen in de wetten voor de oorlogsslachtoffers. Is dat verschil niet logisch? In het eerste geval geldt het verzekeringsprincipe, terwijl het in het tweede geval gaat over nationale solidariteit. Over dat laatste heeft de politiek zeggenschap, terwijl het bij een verzekering in hoofdzaak gaat om individuele rechten gefundeerd op premiebetaling. Daarbij is corrigerend politiek optreden toch wat lastiger. Deze bemerkingen doen niets af aan de kwaliteiten van deze studies: het gaat zonder meer om vernieuwende politiek-institutionele geschiedschrijving. Het bestaan van deze studies toont een grote leemte in de Belgische historiografie.

DIRK LUYTEN, STUDIE- EN
DOCUMENTATIECENTRUM OORLOG EN
HEDENDAAGSE MAATSCHAPPIJ (SOMA)
BRUSSEL EN UNIVERSITEIT GENT

Berg, Hetty, Wallet, Bart (eds.), *Wie niet weg is, is gezien. Joods Nederland na 1945* (Zwolle: Waanders, Amsterdam: Joods Historisch Museum, 2010, 224 blz., ISBN 978 90 400 7715 9).

Wie niet weg is, is gezien. Joods Nederland na 1945 verscheen ter gelegenheid van de gelijknamige tentoonstelling die tussen november 2010 en mei 2011 in het Joods Historisch Museum te Amsterdam te zien was. De bundel beoogt een 'toegankelijk